

Füzesséry Katalin

AZ EMBERI KOMÉDIA VISSZÁJA

BALZAC HALÁLÁNAK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA

„Az emberiség történelmének viszája
Istené, a színe az embereké.”

(Balzac: *Séraphita*.)

A legkülönbözőbb fölfogások egyetértének abban, hogy Balzac nagy realista, éppen csak mindegyik mást ért realizmus alatt. Vannak, akik azért tartják realistának, mert nála az ember elsősorban társadalmi produktum, mások szerint viszont Balzac realizmusa azért olyan mély, mert megérezte a természetfölötti valóságot is. Kortársai kétségkívül főleg a „természettudományos író” ünnepezték benne. Balzac a korabeli társadalom fiziológusának és anatómusának mondja magát, ami olyan korban, mely szinte babonás tisztelettel nézett a természettudományra, hallatlanul megnövelte egy regényíró tekintélyét. Avval a programmal lép fel, hogy társadalmának teljes természetrajzát nyújtja. Önmagával és kortársaival igyekszik elhitetni, hogy nem író és költő, hanem — tudós. Sainte-Beuve is, talán féligmeddig ironikusan, tudósnak kezeli és szemére hányja, hogy legalább annyi nála a képzelet, mint a megfigyelés, hogy az emberi testben nem-létező érhálózatot helyez el és soha sem tudhatjuk, alakjaiban hol végződik az igazi idegcsomó és hol kezdődik az elképzelt.

Talán maga Balzac is félt anarchiára hajló és alapjában véve romantikus zsenijétől, ezért idejekorán belétörte a „természettudományos” gondolkodás igájába. Ahogy Pierre Abraham alapos dokumentációval kimutatja,¹ a maximális teljesítmény érdekében egy író sem „racionalizálta” tehetségét olyan szinte tudományos módszerességgel, mint az *Emberi Komédia* szerzője. Amíg a fiatal Balzac a byroni—hoffmanni vonalon haladva prózai poémákat ír, mint a *Szamárőr*, 1835-től, a *Comédie Humaine* gondolatának megszületésétől kezdve mindinkább azt a regénytechnikát alkalmazza, amelyet később Zola és napjaink egyes angolszász írói ad absurdum visznek, az emberben nem látván mást, mint csupán fizikai reflexre képes ösztönlényt, vagy csupán a társadalom függvényét, amelyből teljesen hiányzik a személyiség tudata.

Milyen is az a technika, amely a múlt század természettudományos módszerét a regény terére átvitte? A legtöbb Balzac-regény egy ház, penzió, szerkesztőség, nyomda, stb. leírásával kezdődik, ez a leírás szokatlanul hosszú és minden részletnek különleges jelentősége van. A *Goriot* apó bevezetőjében Balzac aggodalmát fejezi ki, hogy a történetet meg sem értik másutt, mint Párisban és ott is csak azok, akik ismerik a Neuve-Sainte-Geneviève-utcát és környékét. Az *Emberi Komédia* szerzője nem hiába ajánlja első nagyszerű művét Geoffroy de Saint-Hilairenek, a zoológusnak és természetbölcseleonek, ezentúl az ő elméle-

¹ Pierre Abraham: *La Créature chez Balzac* (NRF, Paris, 1931).

tét alkalmazza erkölcsrajzaiban. E teória szerint eredetileg csak egyetlen növény, egyetlen állat volt és csupán a különböző környezet és életkörülmények fejlesztették ki a különböző növény- és állatfajtaikat. Ez a természettfilozófia megkönnyíti az író számára a szuggerálást, mert segítségével könnyen elfogadtatja az olvasóval a legkülönbözetesebb alakokat és eseményeket is.

A balzaci emberre a görög Fátum helyett a szociális tények fatalitása nehezedik. Előtte egyetlen író sem rajzolta meg, hogy a gazdasági törvények, a politika, a család és a társaság irratlan szabályai hogyan alakítják az egyén életét. A *Vidéki Jelenetek* sorozat előszavában ezt írja: „A társadalmi állapot annyira saját szükségleteihez idomítja az embert, úgy eltorzítja, hogy az sehol sem hasonló önmagához és annyi emberfajta teremt, ahány hivatás van a világban, vagyis az emberi társadalom annyi változatot hoz létre, akár a zoológia.” Balzac a *Vesztett Illúziókban*, de legtöbb más erkölcsrajzában is azt rajzolja, hogy bizonyos foglalkozás, bizonyos társadalmi környezet szinte matematikai biztonsággal megállapítható végkifejlethez vezet. Amikor Lucien Rubempré újságírónak megy, előre tudjuk, hogy ez a lépése fatálisan a szellemi prostitúciót vonja maga után, mint ahogyan a Balzac korabeli birtokviszonyok mellett a parasztokból elkerülhetetlenül csupa kis Macchiaveli lesz, amilyen Furchon, Mouche, Courtecuise és a *Paysans* többi hősei.

A szociális determináltsághoz Balzacnál még a fiziológiai determináltság is járul: Lavater és Gall hatása alatt azt vallja, hogy koponyaalkiatunk és egész fiziológiánk megszabják sorsunkat. Ez a felfogás megint kedvez a regényírónak, aki hősei fizikai sajátosságival szuggerálni tudja lelki tulajdonságukat is.

Ha Balzac egészen logikusan keresztülviszi a természettudományos módszert, Zola sorsára jutott volna és az *Emberi Komédia* nem volna más, mint lélek nélküli „emberi dokumentumok” halmaza. Nála azonban a „tudós” metafizikai nyugtalanságú költővel párosul. Ez a metafizikai nyugtalanság áttöri természettudományos gondolkodását és ahelyett, hogy ártana realizmusának, elmélyíti azt. Az *Emberi Komédia* szerzője nemcsak azért a világ legnagyobb realista regényírója, mert mindenki másnál jobban megrajzolta a gazdasági élet és társadalom erőinek nyomását az emberre, hanem mert intuitíve megérezte és velünk is megérezteteti azt, ami ezeken túl van és nem kevésbé reális valóság. Hogy mi a titka ennek a realizmuson túli realizmusnak, arra a *Comédie Humaine* több helyén is rámutat. Wilfridról, a *Séraphita* férjhiséről, erről az Übermensch-sé felnagyított alteregójáról azt írja: „Sokkal inkább megérintette a világot, az anyagot és szellemet egyaránt, semhogy ne vágyott volna arra, ami túl van rajta.” Ha Balzac a korabeli természettudományos gondolkodás hatása alatt túlságosan is hódolt az ok-okozat láncolat babonájának, az Emberi Komédiából nem hiányoznak az örök elvek sem. A mű többsikű: a *Párisi*, *Vidéki*, *Falusi*, stb. *Jelenetek* című erkölcsrajzok az ok-okozat síkján mozognak, vezérmotívumul a „*Vesztett Illúziók*-at választják, a *Filozófiai Tanulmányok*-nak nevezett elbeszélések viszont az örök princípiumokkal foglalkoznak és az *Abszolút keresését* rajzolják. Balzac nemcsak Rastignac-féle törtéteket, *Maxime*

de Trailles-féle aranyifjakat, Grandet, Gobseck és Nucingen-féle üzös-
rásokat festett, nemcsak a párisi dzsungel világát és a pénz körforgásá-
nak törvényét ábrázolta, hanem megírta a *Szamárbórt*, amely a fausti
téma egyik változata, a *Séraphitát*, amely az embernek a természetfölöt-
tível való nászát éneklí meg; a *Louis Lambert-et*, amely a Tisztaság tra-
gédiáját festi; megtaláljuk nála az abszolút keresőinek egész sorát Bal-
thazár Claëstől, az alkímistától kezdve *Gambará-ig*, a szuperzene meg-
szállottjáig.

A „tudós“ Balzac emberi dokumentumaiból hiányzik a tudományos
objektivitás és társadalmi zoológiáját nem egyszer spirituális metafizika
színezi, még ott is, ahol legkevébbé várná az olvasó. Rastignac például
a Faubourg-Saint-Germain szemében talán csak befutott karriervadász,
de Balzac megmutatja arriválásának történetét a visszajáról, Isten felől
nézve is, „aki látja a szép és nemes lelkiismeretfurdalásokat, amelyeket
az emberek oly kevéssé méltányolnak, amikor felebarátjukat megítélik...“
A társadalom ellen lázadó Vautrin, aki sokszor az író szócsöve, vé-
dene, Lucien holtteste mellett rádöbben egy magasabbrendű valóságra
is és így szól Grandville államügyszhez: „Húsz éve a világot a visszá-
járól látom és rájöttem, hogy van a dolgok folyásában valamiféle erő,
amit önök Gondviselésnek hívnak...“ A *Parasztok* előszavában Balzac
megjegyzí, hogy ha politikai szempontból elítélendő is a földéhségük,
amely a nagybirtok felaprózásához és a termelés csökkenéséhez vezet,
„emberi és vallási szempontból a paraszt ugye szent“. A regény a sze-
gény paraszt problémáját nemcsak történelmi síkon rajzolja, hanem meg-
éretteti a transzcendens síkot s utal arra is, miként szolgálja a gazdagok
bűne Isten szándékait, aki csak azért tűri elvakultságukat, hogy rájuk
szabadítva a szegények haragját, elseperje az igazságtalan evilági rendet.

A balzaci ember több, mint szociális produktum; a végtelen vágya
él öntudatlanul is a lelkében. „Az embernek hivatása van a végtelenre.
Van benne valamiféle ösztön, mely az Isten felé vonzza“ — mondja a
Házasság élettanáának tiszteletreméltó öreg emigránsa. Még e botrány-
sikerre számító, hetyke és cinikus ifjúkori művéből sem hiányzik a *homo*
religiosus, akit Taine is megérez az *Emberi Komédia* mögött. Igaz,
tizennyolc-húsz éves korában magára erőszakolja az ateizmust és egy-
házáellenességet, részben voltairianus atyja, részben a nála huszonkét év-
vel idősebb, tehát a tizennyolcadik század szellemében mevelkedett
Mme de Berny, a *Dilecta*, hatása alatt, de nem utolsó sorban a kor di-
vatjának hódolva. Ugyanebből az időből való jegyzeteiben viszont ezt
olvashatjuk: „A leglényegesebb kérdések a lélek spiritualitására vonat-
koznak.“ Vallása egyébként fejlődik és tisztul és nagy utat tesz meg a
Louis Lambert exaltált kamaszától kezdve a Vigasztalás Testvéreinek
(*Envers de l'histoire Contemporaine*) gyakorlati irgalmasságán át *Pons*
bácst és Schmucke Dosztojevszkij alakjaira emlékeztető keresztény aláza-
tosságáig.

Louis Lambert az a műve, amelyben legtöbbit leplez le önmagából,
főleg ifjúkorának metafizikai nyugtalanságából. A hős, aki az elbeszélés
elején kamaszfiúként jelenik meg előttünk, az oratoriánusok növendéke,
akárcsak Balzac, nagyon fejlett benne a *mens divinor*, a spirituális dol-

gok tránti érzék, amely bizonyos intellektuális kíváncsisággal párosul. Már ötéves korában a Szentírást olvassa (akárcsak Balzac) és szinte lenyűgözi őt egy martirokról szóló mű. A Biblia után Szent Terézt és az illuminista Mme Guyont forgatja, majd a misztikus Swedenborgot, „Észak Budháját” és a francia teozófust, Saint-Martint, továbbá Jacob Boehmet és több misztografust, akiknek művei úgy hatnak rá, „mint az ópium”. Saját magán is tapasztalja a szomnambulizmus jelenségeit, misztikus élményei vannak és arra törekszik, hogy kifejlessze magában az angyalt, aki Swedenborg szerint ott lappang minden emberben. Első áldozását nagy misztikus felbuzdulás előzi meg, de — jegyzi meg — „nem hitt a dogmákban és nem szerette a vallás előírt gyakorlatait”. „Az igazi vallás az, amit magam alkotok magamnak, a saját használatomra, amely nem követi a tévedések és babonák kitaposta utat” — írja *Értekezés az Imáról* (1823) című fiatalkori művében. Hogy érett férfikorában is így gondolkodik, azt 1842-ben Mme Hanskához, későbbi feleségéhez írt levele is bizonyítja: „Politikailag a katolikus valláshoz tartozom — írja — és Bossuet meg De Bonald oldalán állok, de Isten előtt Szent János hitén vagyok, a misztikus egyházén, amely egyedül őrizte meg az igazi tanítást.”

Louis Lambert angelizmusa megfér a legnaívabb materializmussal. Kora szcientizmusának hatása alatt a misztikus jelenségeket is fizikai okokkal igyekszik megmagyarázni. Az evolucionizmus bővületében él, ő is hódol a láncolatok babonájának és ilyen alapon magyarázza az embernek az Istenhez való viszonyát. „Ha az ember megmagyarázhatatlan átváltozások végső láncszeme, nem ő-e a kapocs a látható és láthatatlan világ között?” Itt tehát Geoffroy de Saint Hilaire elméletét alkalmazza a spirituális jelenségekre is: ahogyan az állat az ember degradálódása és a növény az állat, ugyanúgy csak fokozati különbség van a spirituális és a fizikai világ között. Mesmer hatása alatt pedig azt vallja, hogy a lélek nem más, mint magnetikus fluidum, de bármilyen legyen is a lényege, egy tulajdonságáról meggyőződhetünk: ez pedig az akarat aktivitása. A léleknek ez a voluntarisztikus felfogása jellemző az Emberi Komédiára, amelynek keresztény alakjai is elsősorban az akarat hősei. A teozófia elég nagy helyet foglal el Balzac regényeiben, de ez a misztico-szcientizmus az Emberi Komédia leggyengébb és legegavultabb oldala. A zavaros miszticizmusnak is lehet irodalmi értéke, de ez a „tudományosság” Balzac illuminizmusát még költőiségétől is megfosztja. Ilyen tudalékos magyarázattal rontja le *Pons bácsi* haldoklási jelenetét, ilyen naívnak és elavultnak hat az *Ursule Mirouet*-ben a múlt században divatos Mesmer-féle elméletek szerepe Minoret doktor megtérésében.

Louis Lambert miszticizmusa nemcsak a szcientizmussal, de az erotikával is jól megfér: amikor a dantei *donna-angelo*, akiről Balzac is annyit álmodozott, útjába kerül, platonizmus a legfektelenebb érzékiségbe csap át. Angelizmusát nem tudja a házasság hivatásával összeegyeztetni, ezért az örületbe menekül. Louis Lambert vallásossága nem jut el a megtestesüléshez: a lélek élete megöli nála a test életét. Ez a dualizmus: a test és lélek, az ég és föld, a cselekvés és szemlélődés összeférhetetlensége az Emberi Komédia gyakori motívuma. Ebbe a kettősségbe **pusztul**

belé Mme de Mortsauf, a *Völgy Lilioma*, ezért lesz öngyilkos Lucien de Rubempré. Ezt fejezi ki a *Száműzöttek* című filozófiai elbeszélés is, melynek hőse, a Páris egyik homályos fogadójába visszavonult Dante egy nap váratlanul tér haza szállására és rajtakapja ifjú tanítványát, amint az éppen öngyilkosságra készül. Ugy érzi, ez az egyetlen módja annak, hogy az Istennel egyesüljön. Erre a *Divina Commedia* költője megmagyarázza neki, hogy az igazi misztika nem meghátrálás az élet elől.

Swedenborg inspirálta Balzac másik misztikus elbeszélését, a *Séraphitát* is. A szimbolikus történet a fjordok ködös világában játszik, hőse Séraphitus-Séraphite, akinek androgyn voltát az magyarázza, hogy nem ember, hanem földreszállt angyal, Swedenborg unokahúga. Amíg Louis Lambertben csak az angyali embert rajzolta, Balzac itt a Szentek Szentjébe vezet és a léleknek az Istenséggel való egyesüléséről szól. Ez az Istenség azonban nem Krisztus, az Istenember, hanem a teozófusok ködbevesztő Istene, alig más, mint a lélek végtelen utáni vágyának kivetítődése. Louise-hoz, az ismeretlen nőhöz írt egyik levelében maga Balzac magyarázza meg a *Séraphita* alap gondolatát: „Istent csak az szeretheti igazán, aki látja őt”, vagyis Istenhez a szemlélődés vezet. De Balzac előtt nem ismeretlen a „via purgativa” sem: Séraphita csak akkor jut el a megdicsőüléshez, amikor egy szörnyű éjszakán legyőzi az összes reá támadó vágyakat és az ima segítségével diadalmaskodik a démonokon. Az ima azonban nem elég, szenvedni is kell: Swedenborg tanítása alapján Balzac azt írja, hogy minden angyal előbb a földön él, hogy szenvedhessen. Valóban, az *Emberi Komédia* egy nagy modern *Purgatorium*, ahol a szenvedés törvénye alól senki sem vonhatja ki magát. „A földön nincs semmi tökéletes, csak a szenvedés”, — írja a *Szamárkörben*. Balzac hitt az eredeti bűn következményeiben és a megváltó és engesztelő szenvedésben is. Ezt az Emberi Komédia számtalan helye bizonyítja. Nemcsak a mély lelki életet élő Wanda, a kegyetlen Burlac báró, államügysz lány (a *L'Envers de l'histoire contemporaine* hősnője) érzi, hogy titokzatos idegbaját atyja bűnei miatt kell elszünetnie, nemcsak Mme de Mortsauf tudja, hogy démoni vetélytársnőjét, Lady Dudleyt azért küldte útjába a Gondviselés, hogy megszenvedjen Félix de Vandenessé iránti szerelméért, hanem a velejéig romlott Valéry Marneffben, a *Betti néni* hősnőjében is felvillan a gondolat, hogy szép arcát a lepraszerű betegség azért rútitja el, hogy leveze kelje bűneit. Az Emberi Komédiában számtalan vezeklő bűnösrel találkozunk és a Szentek Egyességének törvénye szerint a nagy bűnösök mellett mindig ott vannak a nagy szenvedők: Grandet mellett felesége és lánya, Eugénie, Lucien mellett Ève és David Séchard.

Séraphitában megtaláljuk azt a gondolatot is, hogy a misztikus élmény elsősorban szeretetélmény: míg Louis Lambert angelizmusa intellektuális természetű és több benne a kíváncsiság, mint természetfölöttiség, Séraphitában a bölcsesség szeretettel párosul, mint minden magasrendű szellemben. A szeretetnek az Angyal szerint három fokozata van: 1. az önszeretet, amelynek a lángész legmagasabb kifejezője; 2. az ember-társak szeretete, amely arra ösztönzi az embert, hogy a közösségnek szentelje életét; 3. a természetfölötti szeretet, amely Istennel egyesít.

Az Emberi Komédiában megtalálhatjuk az első két fokozatot. Az ifjú Balzac inkább individualista és titánkodó, az egyén jogát védi a közsőséggel szemben. Ebből a korszakból valók byroni romantikájú filozófiai elbeszélései, a *Szamárbőr*, a *Harmincéves Asszony* és a *Scènes de la Vie privée* legtöbb regénye. A férfikor delelőjére ért Balzac utópisztikus regényeiben, a *Vidéki Orvosban* és a *Falusi Papban* a nagy szociális reformokat rajzolja, a *Vesztett Illúziókban* a család jogát védi (David Séchard, a zseniális feltaláló családja javára lemond kutatásairól, Hulot generálisné, a *Betti néni* egyik alakja, méltatlan férjét egy martir hősiségével szereti és igyekszik a család egységét megvédeni). A harmadik fokozatot, az Istennel való egyesülést csak a Séraphitában rajzolja meg. Az elbeszélés három szereplője közül, akik a misztériummal szemben való emberi magatartást jelképezik, Minna jut legközelebb hozzá, mert ő a szeretet. Az egyszerű fiatal lány szívével intuitíve jobban megragadja a transzcendens valóságot, mint Wilfrid, az akarat hőse, az Übermensch, aki, akárcsak Balzac, „a dicsőség gályarabja”. A szeretet a leggyorsabb embert is zseniálissá teszi. „Minden, ami fenséges, a szívtől jön” — mondja Bonnet abbé, a *Falusi Pap* hőse. Ez a mondat az Emberi Komédia egyik jelmondata lehetne. Illusztrálására számos példát hozhatnánk fel Goriót apótól Veronika anyján keresztül az öreg Schmuckéig. Igen jellemző, hogy Séraphita mennybemenetele előtt azt tanácsolja Wilfridnek, lépjen frigyre Minnával, a Szeretettel; de az nem követi tanácsát, mint ahogy Rafael, a *Szamárbőr* hőse is feláldozza Paulinet a lelketlen Fedoráért. Balzac a Sikert „nagy Híztérrikát” választja és eltemeti magában Séraphitát és Louis Lambertet. Nem véletlen, hogy ez utóbbi megírása után a megőrüléstől tart. Valószínűleg nemcsak azért, mert annyi mindent olvasott el hozzá (ami nagy kár volt, mert a sokfelől összeszedett elmélet a *Misztikus könyv* leggyengébb oldala), hanem főleg azért, mert megírásakor élete egyik legnagyobb küzdelme zajlott le a lelkében: leszámolt az Angyallal.

Séraphita azonban nem tűnt el nyomtalanul: az Emberi Komédiában ugyan főleg csak bukott angyalokkal találkozunk, de a tisztaságnak mégis hallatlan nagy presztizse van. Hősei közül sokszor a legmélyebbre zuhantak is titkos nosztalgiaát érznek a tisztaság után.

Ha valaki, a harmincas évek Balzacja tudhatta, milyen nehéz az ember tisztaságát megőrizni a világban. Beleveti magát a nagyvilági és politikai élet forgatagába, palotát bérel, kocsit, inast tart, köpcös alakjára akkoriban kreálja Páris legjobb szabója az aranygombos kék redengotot. Balzac dandyskedik, hercegnőkkel folytat liaisont és — csatlakozik a neolegitimista párthoz. Félretéve a misztikusokat, kiköt a politikai katolicizmus mellett. Ez annál meglepőbb, mert a júliusi forradalom után nagy divat a liberalizmus: Vigny, Musset, George Sand, Stendhal mind liberálisak és antiklerikálisak, annál feltűnőbb, hogy Balzac állást foglal az Egyház mellett. *Párisi Levelében* (1830 febr. 18) megbélyegzi az 1830 húshagyókeddjén történt templomfosztogatást, amely mélyen megdöbbeníti őt. Az Egyházat csúfoló tömegben feltűnt neki egy tőpörödött anyóknának álcázott suhanc, aki barakaággal hadonászott a gúnydalokat éneklő csöcselék felé. Az élmény hatása alatt megírja *Jézus Krisztus*

Flandriában (1831) című novelláját, mely nagyon jellemző a katolicizmushoz való viszonyára. Krisztus alakjából teljesen hiányzik az isteni vonás, bár méltóság van benne, — az Egyház pedig, aki tőpörödött anyoka formájában jelenik meg, hogy aztán tündéri szép fiatal nő legyen belőle — kizárólag úgy szerepel, mint a civilizáció öre és a művészetek pártfogója. Az Egyház melletti hűségnyilatkozatát egyébként összekapcsolja a Bourbonok iránti hűséggel: „Láttam egy monarchia gyászokciját, meg kell védeni az Egyházat” — írja. Ezentúl kifelé, hivatalosan mint katolikus és monarchista író szerepel. Az *Emberi Komédia* 1842-i kiadásának sokat idézett előszavában azt írja: „Két örök igazság fényénél írok: az egyik a vallás, a másik a monarchia”.

Balzacnak az Egyház melletti állásfoglalásában sokféle motívum játszhatott közre. Talán maga is érzi a misztiko-illuminizmus ingoványos talajának bizonytalanságát, Mme Hanskát egyik leveleiben nagyon lebeszéli a misztikusok olvasásáról, mondván, hogy ő maga is átesett ezen a betegségen és tudja, milyen veszélyes. A férfikorba jutott Balzac rájön arra, hogy dogma nélkül nincs vallás. A forradalomtól és mindenféle anarchiától való irtózás is közrejátszik, feltette a művészet és irodalom jövőjét, az Egyházban pedig az emberi szenvedélyeket megfékező erőt látta (sajnos, főleg csak ezt és nem a természetfölöttséget). Ekkoriban ismerkedik meg Lammenais eszméivel, az ugyancsak szociális katolicizmus képviselőivel: Villeneuve-Bargeton, Villermé, Benoiston de Chateaufort a nyomor és munkáskérdéssel foglalkozó katolikus szellemű munkáival. Barátságot köt Ozanam tanítványával, Armand de Melun-nal, aki szintén felhívja figyelmét az Evangélium szociális tanítására. Elkövetkezett Balzac második korszaka, amikor Séraphita szerint a magabbrendű szellem a köznek szenteli magát.

1832-ben antiklerikális és liberális barátai legnagyobb felháborodására, a neolegitimista párt képviselőjének jelölteti magát. (A rossz nyelvek szerint azért, hogy könnyebben elnyerje a Faubourg Saint Germain grófnőinek kegyeit. Hiszen tudjuk, hogy a *Duchesse Langeais*-k körében a templombajárás a bon tonhoz tartozott, mert hát „jó példát kell mutatni a népnek.”) Nem valószínű azonban, hogy a szellemi prostitúciót olyan szenvedélyesen orozó Balzac eladta volna magát. Az egyébként pár nap alatt összeütött *Vidéki Orvos* című regényében is többet kell látnunk, mint csupán politikai gesztust és utópista regény formájába öltöztetett programbeszédet. Barátainak írt leveleiből megtudjuk, hogy Balzac nagyon sokra tartotta ezt a művét, melyet szerinte *Krisztus követése* és a *Weakfieldi lelkész* hatása alatt írt és amely nem más, mint „cselekvő evangélium”. Levelezése alapján semmi okunk nincs feltételezni, hogy az íróból itt csak a neolegitimista képviselőjelölt beszél. Miért ne ragadhata volna meg fantáziáját az Evangélium szociális tanításának szépsége? (Az persze más kérdés, hogy hogyan értelmezte azt.)

A *Vidéki orvos* (1832) Balzac első műve, amelyben azt rajzolja, hogyan alkalmazható a keresztény bűnbánat a civilizáció előmozdítására. A regény hőse, Banassis doktor, valaha a párisi élet forgatagában léha életet élt, a nőt, akitől gyermeke született, elhagyta és halálba üldözte. De, mint mondja, lelke mélyén megőrizte a tökéletesedés vágyát, „amely

előbb-utóbb Istenhez vezet azt, aki ifjúkorában szomját a vallás tisztavizeiből oltotta". Lelkiismeretfurdalásaitól úzve elvonul a világtól, először arra gondol, hogy belép a karthauzi rendbe (amely a romantikus recept szerint az élet hajótöröttjeinek menedéke), de úgy érzi, ez önzés: a kolostorba csak az menjen, aki feleslegesnek tartja magát! (Láthatjuk, mennyire nem érti a szemlélődő szerzetesrendek szerepét.) Egyébként Benassis jól tette, hogy nem lépett be a karthausiak közé, mert nem oda való az, aki a vallást úgy fogja fel, hogy „tompítja a bánatot és a szívet édes illúziókkal árasztja el". Mert Benassis, mint sok Balzac-hős számára, a vallás nem egyéb, mint vigasz. Ezért vonul kolostorba a *Duchesse de Langeais* és a *Beatrix* férjehőse, Calisto is. A doktor végül elhatározza, hogy bünbánatát a társadalom számára kamatoztatja, ezért ahelyett, hogy öngyilkos lenne, egy egész kanton őrangyala lesz és rousseaui mintafalut varázsol egy Isten-háta-mögötti kis fészekből, ahol az idoizmus szedi áldozatait. Számára a katolikus vallás elsősorban a kormányzás segítő eszköze, minthogy „az ember rossz ösztönei megfékezésének teljes rendszerét adja". Balzac szerint a vallás a törvények megtartásának legjobb biztosítója, mert mint ahogy a *Parasztokban* mondja, „a lelkiismeret megalkuvásait csak a kereszténység tudja megakadályozni". Ugyanítt Janvier abbé szájába adja a következő szavakat: „Javítsák meg az erkölcsöket és akkor a törvények is jók lesznek." Diderotval és Montesquieuevell ellentétben azt vallja tehát, hogy a legjobb törvény sem ér semmit, ha az erkölcsök rosszak. De, mint Benassis mondja, a kereszténység nemcsak a kormányzat dolgát könnyíti meg, hanem a kormányzottakat is védi, mert „a hatalommal való visszaélésnek egyetlen hatásos ellenszere". Erre a Benassis-féle diktatórikus paternalizmus mellett szükség is van.

A harmincas évek Balzacjánál az illuminizmussal és szcientizmussal színezett individualista és érzelmi vallásossághoz politikai és szociális katolicizmus járul, amelyből hiányzik minden természetfölöttiség. A dualizmus továbbra is megvan lelkében: politikailag a katolicizmus mellett áll, de metafizikai szomját még mindig misztikus eretnekségek zavaros vizéből oltja. E zavaros miszticizmus kényelmes vallás: kellemesen izgatja a fantáziát és nem kötelez semmire. Nem testesül meg a hétköznapiakban.

A negyvenes évek végéig kell várnunk, míg a szenvedésekben megtisztulva, sok veszített illúzió után, kezd valamit megérezni a kereszténység lényegéből, míg azután a kegyelem végül is a *Falusi pap (1845)* című regényben regénytéma lesz. Ebben a könyvében Balzac a *Vidéki orvos* motívumait mélyíti el, de már nem csak a „vallás civilizáló hatását" rajzolva, hanem egy lélek megváltását is: a limousini vidék termékenyebbé változtatásával egyidőben a kegyelem is elvégzi egy lélekben földalatti munkáját. A történet kettős sikon játszik: mindannak, ami Limousin szikes talajának megtermékenyítéséért történik, szimbolikus jelentősége van, miáltal a látszólag legprózaibb beszélgetés is különös jelentőségűvé válik. A mesteri ökonómiával megírt történet a clair-obscur valóságos remeke. Intuitív zsenije itt valóban meg tudja éreztetni a kegyelem titokzatos útját a lélekben, az Isten kezenyomát, amely görbe vonalakkal is egyenesen ír és a rosszat is jóra használja fel. A köztisz-

teletnek örvendő, dúsgazdag Mme Graslin szenvedélye védence, egy fiatal munkás iránt, aki miatta követ el gyilkosságot, a „felix culpa”-k közé tartozik, mely a bűnös megváltásához vezet. Nagyszerű látvány a szenvedélyes lélek harca a kegyelem ellen, lázadása még a halálos ágyon is, ahol a nép és a papság előtt meggyónja titkos bűnét. Itt a vallás nem vérszegény miszticizmus és nem is társadalombiztosító intézmény, hanem gyakorlati és mégis természetfölötti, a mindennapi életben megtestesült kereszténység.

A *Falusi pap* hősenek Balzac eredetileg Bonnet abbét akarta megtenni, de az emberi szenvedélyek virtuóz festője nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy a szent pap helyett a bűnbánó Magdolnát tegye regénye középpontjába. Veronika, a nagy szerelmes és nagy bűnbánó mutatós téma, bár mint láttuk, Balzac természetfölötti szemszögből is megfogta. A már halála felé közeledő író vallása ezentúl mindinkább egyszerűsödik: levette minden romantikus és barokk vonást, az evangéliumi szegénység és alázat szépségét énekli meg *Pons bácsinak* és *Schmuckeknek*, „a jó Isten két balekjének” dosztojevskiji alakjában. Pons halála a teljes lemondás, a teljes kifosztottság keresztényi himnusza, szinte az őskeresztény ábrázolásokat jellemző derű ömlik el rajta.

A Gondviselés megengedte Balzacnak, hogy halála előtt még megírja az irtalmas szeretet keresztény époszát, hogy megmutassa kora történetét a visszájáról, az Isten felől is. 1848-ban megjelenik utolsó regénye, a *L'Envers de l'Histoire Contemporaine* (Korunk történetének visszája), melynek témáját nyolc évig hordta magában. Művét, mint maga mondja, „a test és szellem prostitúciójának rajza után az *Emberi Komédia* konklúziójának szánta”. A regény azért készült olyan nehezen, mert szeretne volna, ha az irtalmas szeretet Paradiso-ja méltó a modern Inferno grandiózus arányaihoz. Megírásához a közvetlen impulzust az Ozanam által alapított Szent Vince Társaság egyik vezetőjével, Armand de Melun-nel való ismeretsége adta. A Faubourg Saint Germain dekoratív kereszténysége után először találkozik olyan emberekkel, akik a párisi Babelben az evangéliumi tanácsok szerint élnek és szembeszállnak a dzsungel törvényeivel. Az olvasó megismerkedik a Mme de la Chanterie és egy öreg pap vezetése alatt élő *Vigasztalás Testvéreivel*, akik a hétköznapokban élik a kereszténységet, naponta együtt hallgatnak misét, elmélkednek *Krisztus Követésén* és Szent Pál levelein és a legnagyobb csendben, névtelenül felkutatják és segítik a szemérmes szegényeket. Hatalmas tőkével rendelkeznek, de maguk evangéliumi szegénységben élnek. Az ódon és szegényes bútortatú házukban a tárgyakból titkos szépség és elegancia sugárzik, a keresztény közösség lelke mindent áthat. Itt nem a milió formálja az embert, hanem megfordítva. „A Természet, főleg a lelki természet a művészet fölött áll” — mondja a regény egyik alakja. Ez Balzac utolsó üzenete is. A „dicsőség gályarabja” meghódol a *Vigasztalás Testvérei* és a *Jó Isten Balekjeinek Konfraternitása* előtt. Az Abszolút keresője sok vesztett illúzió után eljut a názáreti egyszerűségig. Fejlődésének vonala nem egyenes, legelső műveiben is vannak „frontáltörések” és az utolsókban is akad naív szentizmus. Balzac mindvégig a *homo duplex* maradt: intuitív zenije megérzi a keresztény

tanítás igazságát, de életét nem alakítja aszerint. Utolsó regényeiben az evangéliumi egyszerűséget éneкли, de közben lázasan készül a sokezer jobbaggyal rendelkező lengyel grófnővel való házasságára, pazarul be rendezi a Fortunée-utcai kis palotát, anyjának pedig ezt írja: „E házasság számomra a hatalom egyik eszköze lesz.”

De Isten mást határozott: egy hirtelen akkorddal lezárja Balzac életének szimfóniáját. Megengedi még, hogy egyházi házasságot kössön és előzőleg nagy buzgalommal és keresztényi alázatossággal meggyónják és megáldozhassék, de a Fortunée-utcai kis palotát nem élvezheti már, mert súlyos betegen érkezik Párisba. Halálos ágyához saját kérésére hívnak papot, aki feladja neki az utolsó kenetet. Deliriumában folyton Bianchont, az *Emberi Komédia* nagy orvosalakját hívta.

Balzac annak a modern embernek a típusa volt, aki önmagát akarja megváltani, aszkéta életet él kegyelem nélkül és az alkotás lázában elfelejti, hogy az ember többre született, mint teljesítményre, még ha a korunk legnagyobb éposza is. Ezért nem írhatta meg az *„Envers de la Comédie Humaine-t*, az *Emberi Komédia* visszáját, csak egyetlen kötet készült el belőle. Ha ez sikerül, ha az *Emberi Komédia* egy modern *Isteni Komédiával* párosul, Balzac a világ legnagyobb írója lenne.

HIMNUSZ SZENT ISTVÁN RÓL

XIII—XIV. század

Örvendj magyar hon, jó anya,
Fiad dicséretét dalold,
Zengjen dicsénéked szava
Hozzá, ki mindig pártfogolt.

Ő néked igaz fényt hozott,
Hit fényét adta át neked,
Hozzá törvényt is alkotott,
Üdvösség útján vezetett.

Őt Géza élte alkonyán
István mártír nevezte el
Az égi küldetés nyomán
Istvánnak, anyja méhiben.

Egy hírnöke jelezte meg
Atyjának, hogy születni fog:
A vértanu elküldetett
Anyjához szólni jóslatot.

Örült is a magyar haza,
Ledőlt a bálványok hada,
Zengjen hát égi glória,
Boldogság róla szólni ma.

Mint libanoni cédrusok,
A gyermek úgy növekedett,
S miként előre mondatott,
Szent Istvánról kapott nevet.

Oktatták híres doktorok,
Öntözték bölcseséggel őt,
S jámbor erkölcsre ragyogott
Már zsenign, férfikor előtt.

S már életének hajnalán
Osztotta üdvnek ételét,
S a magyar nemzet, a pogány
Hamar keresztény hitre tért.

Feltűnt az égi fényesség,
S a nép, mely tévelygésben élt,
Elhagyva sűrű éjjelét,
Krisztus szent igájába tért.

Imádás légyen, tisztelet
Néked Hármás-Egy Istenünk,
Segíts elérnünk mennyeiket,
Mit szent királyunk kér nekünk.

Amen.

Csanád Béla fordítása